

Delfts Rood in Friesland

Het feest in dorp en buurt

Gedurende de eerste jaren na de tweede wereldoorlog is de volkswoningbouw in Friesland vrijwel uitsluitend gerealiseerd in een stijl die afgeleid is van het traditionalisme van de zogeheten Delftse School. Dit gebeurde op een hoogst ingetogen wijze; er moesten met beperkte budgetten immers zoveel mogelijk huizen worden gebouwd. De woningen werden voornamelijk gebouwd van rode Groninger strengperssteen en de daken kregen oranje- of roodbruine pannen. Vandaar dat voor dit type huis de aanduiding Delfts Rood, als variant op het alom bekende Delfts Blauw, wordt gebruikt. Er zullen ruim 500 projecten in deze stijl in Friesland zijn uitgevoerd, van tientallen vrijstaande particuliere woningen en representatieve bouwwerken zoals gemeentehuizen en kerken tot blokjes, rijtjes, straten en buurten van volkswoningbouw, soms met wel zeventig woningen.

Delftse School en Delfts Rood

Wat is dat Delfts Rood nu eigenlijk? In architectuurkringen in Europa ontbrandde in de onwisse jaren dertig een richtingstrijd tussen behoudenden en vooruitstrevenden. In Nederland kregen de behoudenden geleidelijk kansen doordat veel bouwkundigen en architecten in Delft in deze richting werden opgeleid in de kringen rond ir. M.J. Granpré Molière. Deze architect en architectuurtheoreticus maakte naam met de tuindorppachtige volkswijk Vreewijk in Rotterdam (1916-1919). In het Noorden ontwierp hij voor de woningbouwvereniging 'Bellingwolde' in 1920-'22 reeksen dubbele arbeiderswoningen aan de Verbindingsweg en Nieuwe Veendijk in Veerveen (Gr). Ze waren van een opmerkelijk ondiep type om zoveel mogelijk licht- en luchttoetreding mogelijk te maken. Granpré Molière werd in 1924 benoemd tot hoogleraar aan de technische hogeschool in Delft. In zijn inaugurale rede 'De moderne bouwkunst en hare beloften' pleit hij voor het zoeken naar de eeuwige waarheid in de architectuur, naar het onvergankelijke (naar duurzaamheid, zouden we nu zeggen). Hij wijst alle vergankelijke, zeg maar modieuze, stromingen af. Vooral tegen de functionalistische architectuur van het Nieuwe Bouwen trekt hij fel van leer, omdat daarbij alleen aandacht is voor de techniek van het bouwen.

Molière wil beslist ook aandacht voor de vorm: schoonheid en waarheid. Nadat hij zich in 1927 tot het katholicisme had bekeerd, ging hij zijn architectuurtheorieën stelen op thomistische gedachten over de mens die hij op de architectuur toepast. Kern daarvan is de eenheid van lichaam en geest. De kunst van de architectuur moet door nuttigheid het lichamelijke, materiële aspect dienen en door een duidelijke vorm de betekenis, de geest herkenbaar maken.

Architectuur hoort mededeelzaam te zijn. Dat materiële en morfologische samen maakt waarachtige architectuur en zo kan een harmonie tussen mens en omgeving worden geschapen.

Inspiratie werd gevonden in de zeventiende-eeuwse architectuur in de Nederlanden en vooral in de traditie van de plattelandsarchitectuur. Architectuur moest nederig zijn en niet de bedoeling hebben om op te vallen. De schoonheid moest gevonden worden in de eenvoud waarmee een goede harmonie tussen ruimte, massa en licht kon worden bereikt. De functie van een gebouw mocht wel degelijk tot uitdrukking komen in de vorm. Er werd dan ook onderscheid gemaakt in de vormgeving van woonhuizen die simpel en ingetogen moest blijven en publieke gebouwen zoals stadhuisen en kerken, die juist representatie en decorum mochten uitdrukken om hun functie te benadrukken.

Als gezaghebbend docent in Delft en als scherp publicist krijgt Granpré Molière groeiende invloed. De traditionalistische stijl die daarvan het resultaat was, wordt Delftse School genoemd. Na de oorlog krijgen de aanhangers van de Delftse School bijna alle opdrachten bij het maken van plannen voor de wederopbouw. De Noordoostpolder die dan pas ontwikkeld kan worden, is het domein van de traditionalisten, op Nagele na. In de noordelijke provincies is, in elk geval in de volkshuisvesting, het traditionalisme een korte periode dominant. Ook in Friesland gaan de aanhangers van Granpré Molière de boventoon voeren.

Friesland

De invloed van de Delftse School in Friesland was indirect: er werden enkele in het oog lopende representatieve voorbeelden door regionaal vooraanstaande architecten gebouwd die zeker impulsen betekenden. Meer invloed had stellig de belangrijkste bouwkundige opleiding van Friesland, die aan de MTS in Leeuwarden. Deze werd verzorgd door enkele aanhangers van deze richting.

Er kwamen voor, in en na de oorlog in dit traditionalisme enkele representatieve projecten tot stand, zoals de gemeentehuizen van Tytsjerksteradiel in Burgum in 1934 en van Rauwerderhem in Raerd in 1940, beide naar ontwerp van Piet de Vries, dat van Hemelumer Oldeferd in Koudum in 1939 door Andries Baart in samenwerking met U. Visser, de eigen gemeentearchitect en als hoogtepunt in 1943 het raadhuis van Idaarderadeel in Grou door A.J. Kropholler, een van de voormannen van de Delftse School. Na de oorlog werd het raadhuis van Terschelling ontworpen door G.A. Heldoorn (1953). Stuk voor stuk zijn het voorbeelden van evenwichtige, architectuur, waarbij een ingetogen representatie en een ambachtelijke zorgvuldigheid tot op de details is bereikt.

Verschillende rooms-katholieke kerken en kapellen zijn in deze stijl gebouwd. Na de Frederikuskerk in Sloten (1933) van Arjen Witteveen, de Johannes de Doperkerk in Leeuwarden-Huizum (1934) door H.P.J. de Vries en de Martinuskerk in Makkum door J. Starmans (1938) volgden na de oorlog de kapellen in Burgwerd (1950) en Warns (1949) door

Arjen Witteveen. In Drachten werden twee kloosters in deze stijl gebouwd aan het begin en het einde van de Burgemeester Wuiteweg. Het minderbroederklooster op nummer 2 kwam in 1937 naar ontwerp van H.H. de Graaf tot stand en op nummer 162 werd in 1936 naar ontwerp van Arjen Witteveen een eerste vleugel van het Karmelklooster gebouwd, een gebouw dat tot twee keer toe werd uitgebreid in dezelfde stijl.

Dat de Delftse School geen uitsluitend ‘roomse’ aangelegenheid was bewijzen de fraaie gereformeerde kerk in de Kievitstraat in Grou, voor dezelfde denominatie de kerken in Eastermar en West-Terschelling, het kerkje voor de Vrije Evangelische Gemeente in Bantega en het eenvoudige gebouw voor Christelijke Belangen in Oudwoude. Een opmerkelijk sociaal project is het in 1951 door gemeentearchitect J.H. Bouwman ontworpen Van der Wal’s Rusthuis aan de Spanjaardsdijk in Sloten. De schoolbouw ontkwam evenmin aan de invloed van Delfts Rood. Ze zijn onder meer te vinden in Akkrum, Dokkum, Heerenveen, Sneek en Twijzelerheide. Nog niet zo lang geleden zijn dergelijke scholen in Waskemeer en Wolvega afgebroken.

Ook voor boerderijen en een enkele keer ook andere bedrijfsgebouwen werd deze stijl gekozen. Zo staan op verschillende plekken in het door oorlogsgeweld beschadigde Pingjum enkele Delfts Rode bouwwerken. Aan de Burenlaan een prachtige stelpboerderij, in de Pibemaleane een fabriekje en aan de Lammert Scheltestrijtte een rij van viermaal twee woningen in Delfts Rood. Aan de voet van de dorpsterp van Boksum is een kop-hals-rompboerderij gebouwd, daar waar de bezetter de voorganger door brandstichting had vernield. Fraaie nieuwe boerderijen Bij Beetgumermolen, Driesum (bij Rinsmastate) en Sondel hebben een vergelijkbare geschiedenis. Bouwvergunningen werden in deze naoorlogse jaren zelden gegeven aan andere dan woningbouwprojecten. Naast echte wederopbouw heeft de gemeente Heerenveen met steun van het Economisch Technologisch Instituut van Friesland in 1949 speciale vergunning gekregen om ter stimulering van de werkgelegenheid een bedrijvenverzamelgebouw te stichten aan de Koornbeursweg, een van de vroegste gebouwen van dit type in het land. Het is in 1965 met zorg verbouwd tot brandweerkazerne en staat nu op een nieuwe functie te wachten. Iets later kreeg in Drachten de Phillips-vestiging van de gemeente onderdak in een gebouw met Delfts Rode kenmerken.

Particuliere woningen

Er zijn in de jaren na de wereldoorlog ook enkele honderden particuliere woningen tot stand gekomen (zo voor en na zijn bij dit onderzoek ruim honderd gefotografeerd en veel meer gepasseerd). Soms vormen deze woningen samenhang met projecten van sociale woningbouw, een enkele maal doet dat een gelijke bouwstroom vermoeden. Straten met zowel sociale als particuliere woningen zijn onder meer te vinden in Anjum aan De Singel, In Buitenpost aan de Haersma de Withstraat, in Dokkum aan de Buitentuin en Westerissestraat, in Oosterwolde in de omgeving van het Stationsplein, In Stiens aan de Kakewei en in Workum aan het Bascohof. Aan het einde van de Tsjerkestrjitte in Aldeboarn staat een groep van vier Delfts Rode woningen die door gemeente of corporatie lijken te zijn gebouwd, maar – nu althans – in particuliere handen zijn. Dat is zeker bij een flinke rij woningen aan de Jelle Beenenwei in Jonkerslân, die in 1953 door de gemeente Opsterland zijn gesticht.

De meeste van de door particulieren gebouwde Delfts Rode woningen hebben een vergelijkbare eenvoud als de volkswoningen, maar er zijn ook waar meer ambachtelijke aandacht aan de details is besteed. Verspreid door Friesland zijn bovendien woningen tot stand gekomen waarbij aan geleding en detaillering zoveel aandacht is besteed dat niet meer van Delfts Rood mag worden gesproken maar van echte Delftse School. Ze zijn onder meer te vinden in: Drachten, Pier Panderstraat 8; Exmorra, Dorpsstraat 62, voormalige pastorie; Garijp, Greate Buorren 19, gereformeerde pastorie; Hurdegaryp, Rijkstraatweg 47; Kollum, Van Limburg Stirumweg 4; Leeuwarden, Bilderdijkstraat 44; Makkum, Ds. L. Touwenstraat 1, Statum; Metslawier, Túnstrjitte 22; Nijega, Kommisjeweï 13; Oldeberkoop, Oosterwoldseweg 21; Oosternijkerk, Langgrouwsterwei 18, Grimma Horna; Wânswert, Goslingaweï 5-7, dubbele woning.

Aan de Hoogengaardenlaan in Oosterwolde is een ensemble van representatieve woningen tot stand gekomen met de nummers 4, 8, 10, 12 en 14, terwijl op nummer 13 nog een ingetogen exemplaar is te vinden.

Aan de Leeuwarder MTS doceerden in Delft opgeleide traditionalisten zoals ir. J.J.M. Vegter (die in Harlingen Zuid reeksen zeer verzorgde woningen van bedoeld type realiseerde) en tegen de Delftse School aanleunende architecten, bijvoorbeeld de zeer actieve architect Andries Baart (de ontwerper van de Delfts Rode buurt in Kollum). Bij deze MTS-opleiding werden bouwkundigen klaargestoomd die zich als architect gingen manifesteren of als directeur van gemeentewerken konden gaan werken. Baart was in zijn ontwerptraant verkleurd van Amsterdamse naar Delftse School. Hetzelfde gold voor invloedrijke architecten als Louw Reinalda en Piet de Vries. De aan deze MTS opgeleide bouwkundigen gingen dikwijls in de avonduren vervolgonderwijs volgen aan het VBO, Voortgezet Bouwkunde Onderwijs.

De centrale persoonlijkheid was Vegter. Hij was opgeleid aan de Technische Hogeschool in Delft waar hij assistent van Granpré Molière werd, de eerste student-assistent aan de hogeschool. Na het overlijden van Doeke Meintema in 1935 nam Vegter de architectenpraktijk over. Hij pakte in de beginjaren alles aan en ging op de Leeuwarder MTS allerlei vakken geven. Pas na zijn benoeming tot Rijksbouwmeester in 1958 beperkte hij zich tot het vak algemene bouwkunde, inclusief de geschiedenis van de bouwkunst en stedenbouw. Op advies van de inspecteur van de volkshuisvesting had hij stedenbouw in zijn lessen en eigen architectenpraktijk als volwaardig vak opgenomen. Tuinstadmodellen uit Engeland en Duitsland werden gebruikt maar wel gemodificeerd voor de kleinschalige en trage ontwikkelingen in Friesland. Vegter adviseerde in die zin talrijke gemeenten.

Wederopbouw

Na de oorlog kreeg deze stijl in de optimistische sfeer van de wederopbouw een nieuwe impuls. In deze jaren na een crisis en de oorlog was het geld schaars. De productie van bouwmaterialen moest weer op gang komen, de infrastructuur behoeftte herstel. De behoefte aan woonruimte was groot door de achterstanden die waren opgelopen, waarbij nog kwam dat veel jonge stellen een gezin wilden stichtten en daarbij zelfstandig wilden gaan wonen. Inwoning was in deze jaren gewoon. Er moesten zo snel mogelijk niet al te kostbare woningen worden gesticht. De rooms-rode coalitie, die niet alleen een geleide arbeids-, loon- en bouwpolitiek voorstond maar ook een

bevolkingspolitiek, beschouwde het op gang brengen van de volkshuisvesting dan ook als een van haar prioriteiten.

De door oorlogsschade getroffen gebieden kregen daarbij voorrang. Dat was het geval in bijvoorbeeld de omgeving van Delfzijl, waarbij onder meer het dorp Woldendorp een echt wederopbouwkarakter kreeg. Friesland heeft weinig schade geleden, alleen al genoemde bouwactiviteiten in Pingjum en Boksum kunnen tot echte wederopbouw worden gerekend. Verder werden de woningcontingenten evenredig over het land en per provincie verdeeld. Soms hadden gemeenten tijdens de oorlogsjaren al plannen gemaakt, maar dikwijls moesten deze toch onder grote tijdsdruk worden ontwikkeld. De toen nog kleine woningbouwverenigingen en – stichtingen waren niet geprofessionaliseerd en konden, nadat ze tientallen jaren lang beheerders van beperkte woningvoorraad waren geweest, in veel gevallen de opdrachten tot woningproductie niet aan. In veel Friese gemeenten werd dan ook het gemeentelijke bouwtechnische apparaat ingeschakeld om direct of indirect de woningbouw ter hand te nemen. Bij deze diensten van gemeentewerken waren meestal mensen actief die, al dan niet op de Leeuwarder MTS, opgeleid waren met de ideeën van de Delftse School.

In de jaren tussen 1947 en 1952, soms met een uitloop van enkele jaren, werd in Friesland vrijwel uitsluitend in deze traditionalistische stijl gebouwd. Het gaat daarbij om ongeveer 320 volkshuisvestingsprojecten met in totaal ruim 2200 woningen, 5 % van de totale voorraad aan sociale huurwoningen in Friesland. Dat is gemiddeld zes tot zeven woningen per project. In kleine dorpen kwam soms een enkel blokje van twee woningen onder een kap, meestal werden het vier tot zes woningen. In minder kleine dorpen konden met tien, twaalf of meer woningen straatjes worden gevormd en in de grote en de hoofdplaatsen van de gemeenten waren buurten het resultaat. Meestal zijn ze als twee-onder-een-kapwoningen gebouwd, maar hier en daar, bijvoorbeeld in Dantumadeel – in Zwaagwesteinde en Damwoude (Murmerwoude) en in Achtkarspelen - kwamen ook vrijstaande arbeiderswoningen tot stand. In Winsum zijn in 1948 aan en bij de Winsemsstraat achttien vrijstaande woningen gebouwd die per paar aan de achterzijde verbonden zijn met een lage vleugel met badkamer en berging, een verder in Friesland niet voorkomend type. Ook rijwoningen zijn toegepast, maar uitsluitend in de steden en grotere plaatsen.

Hadden de woningbouwverenigingen en stichtingen in de landelijke gemeenten voor de oorlog de meeste arbeiderswoningen op het platteland gebouwd, vooral omdat de grondkosten er bescheiden waren, door wijzigingen in de Wet op de ruimtelijke ordening waren de mogelijkheden om te bouwen op het platteland sterk aan regels gebonden.

Arbeiderswoningbouw kon voortaan vrijwel uitsluitend nog in de dorpen plaatsvinden. Delfts Rood in de volkshuisvesting is dan ook voornamelijk in de dorpen terug te vinden, al zijn er uitzonderingen. Zo liggen de reeksen van deze woningen in Jubbega niet geconcentreerd bij elkaar, maar in groepjes verspreid aan enkele invalswegen.

Delfts Rode volkswoningen

Door de bescheiden budgetten was bij de arbeiderswoningbouw een uiterst ingetogen versie van de Delftse Schoolstijl het resultaat, eigenlijk precies zoals Granpré Molière het bijna een generatie eerder had bedoeld. De muren van deze woningen zijn meestal van rode

strengperssteen opgetrokken en de daken met orangerode pannen gedekt. De woningen van dit kleurige bouw materiaal worden gemakshalve Delfts Rood genoemd, een aanduiding die de traditionalistische stijl van de Delftse School en de dominante kleur van de gebouwde resultaten combineert.

De rode strengperssteen wordt wel Groninger steen genoemd, al kon deze ook elders worden vervaardigd. Bijvoorbeeld in de steenbakkerij van Schuilinga in Gerkesklooster aan de Friese kant van de Groninger grens die van 1913 tot 1991 steen heeft geproduceerd. De steenfabriek van Helder, die van 1873 tot 1968 bij het dorp Oostrum aan het Dokkumer Grootdiep draaide, kon deze rode steen eveneens maken. Een derde flinke steenfabriek, die van De Vries op Schenkenschans aan de oostkant van Leeuwarden had zich gespecialiseerd in gele baksteen. Met de traag weer op gang komende bouwindustrie en de langzaam herstelde infrastructuur was het zaak om de bouwmaterialen bij een fabriek te betrekken die zo dicht mogelijk bij de bouwplaats lag. Het in deze periode gebruikte baksteenmateriaal is niet uitsluitend rood. Er zijn ook woningbouwprojecten in grauwe, gele en gemêleerde steen gebouwd. Vaak was geen keuze mogelijk; er moest maar gebouwd worden met het materiaal dat voorhanden was. Zo is een woningproject aan de Badweg in Hollum op Ameland niet eens gebouwd van metselsteen, maar van klinkers. Een particulier bouwinitiatief van aannemer Hofstra aan het Kerkplein in Oost-Vlieland eveneens.

Detaileringen

De gezinswoningen die overal in Friesland werden gebouwd zijn één volledige bouwlaag hoog en ze worden gedekt door een hoge kap waarin de slaapzolder is ondergebracht. Deze is verlicht door vensters in de geveltop aan de zijkant en soms door een dakkapel op voor- of achterschild. Het muurwerk is in de meeste gevallen van helderrode strengperssteen, Groninger steen, gemetseld. Dikwijls waren de budgetten zo krap dat de uiterste eenvoud moest worden betracht. Ze beantwoordden daardoor geheel aan de uitgangspunten van eenvoud en nederigheid die Granpré Molière voorstond. Maar als het even kon werden enkele of meerdere op ambachtelijkheid gebaseerde verrijkingen aangebracht. Dat konden ontlastingsbogen, hanenkammen of rollagen bij de afdekking van de gevelopeningen zijn, en zelfs gemetselde kroonlijsten als gevelbeëindiging. Deuromlijstingen en sierroeden in de bovenlichten werden ook wel als verlevendingen van het gevelbeeld verwerkt. De vensters kregen een fijne, op goede verhoudingen gebaseerde roedeverdeling. Aan de geveltoppen werd veelal aandacht besteed, dikwijls met beitelings, soms met rollagen en tandlijstjes op de overgang van begane grond naar geveltop. Er kwamen bijna altijd uitmetselingen van schoudertjes ter hoogte van de dakgoten die in veel gevallen door consoles of klosjes werden ondersteund. De daken kregen orangerode pannen en op de hoeken van de daknaalden kwamen vrijwel altijd flinke schoorstenen. Waar de schoorstenen van dubbele woningen in het midden op de naald verzameld waren, kwamen op de hoeken tot pseudoschoorstenen uitgebouwde pinakels, zoals in de gemeente Leeuwarderadeel. Ze zorgden voor wat Granpré Molière noemde: 'het feest op het dak'.

De spaarzame, soms zuinige eenvoud, maar tegelijkertijd het optimisme van de wederopbouw, was ook in de woninginrichting terug te vinden. De intieme ruimtelijkheid van de vertrekken, die

wij nu als hokkerig ervaren en bij latere renovaties waar mogelijk werd verruimd, was vooropgezet voor een scheiding van de woonfuncties. De woningen werden ingericht met Pastoe- of gelijkgeaard ingetogen meubilair meubelen. De Bruynzeel-keukens werden voorzien van Tomado-gerei en aardewerk van de Fris-fabriek uit Edam. In de tuin werd de intimiteit bereikt met ligusterhagen.

Dergelijke Delfts Rode woningen werden overal in Friesland gebouwd. In kleine dorpen meestal in bescheiden aantallen, soms in een straatje van zes tot tien woningen, een enkele keer in wat ruimere aantallen. In het middelgrote dorp Akkrum kwam aan Sinnebuorren een fraai buurtje van dertig woningen tot stand. In vlekken en in grotere plaatsen zoals Makkum (Oude Nieuwbuurt) en Joure (Bomenbuurt) zijn wel buurtjes van ruim veertig woningen ontwikkeld; in Lemmer (Zuiderzeestraat e.o.) van zestig en in Leeuwarden (Zeeheldenbuurt), Harlingen (Harlingen Zuid) en Heerenveen (Oude Molenweg e.o.) buurten van zo'n zeventig woningen. Kollum slaat in dit beeld met veertig gezinswoningen geen onaardig figuur. Dat daar ook nog 53 bejaardenwoningen en twee gebouwen met maatschappelijke dienstverlening bijkwamen, maakt het naoorlogse bouwproject van Kollum, geheel ontworpen door architect Andries Baart, volstrekt uniek in Friesland en misschien wel het hele land. Deze buurt markeert het begin van de planning voor de verzorgingsstaat. Een echo op kleinere schaal van dit voor Kollumerland grootse project heeft aan de Koarteloane en Tsjerkestrjitte in Kollumerzwaag vorm gekregen. Deze prestaties konden worden geleverd dankzij de samenwerking van de gemeente en de woningstichting, waarin het gemeentebestuur flink was vertegenwoordigd.

Vrijwel alle Delfts Rode woningen bestonden uit een enkele volledige laag en een hoge kap voor de slaapzolder. Slechts enkele woningbouwprojecten in Delfts Rood zijn als etagewoningen gebouwd en wel in de enige grote stad in Friesland, Leeuwarden. Aan de Archipelweg en aan Achter de Hoven-Spoorstraat kwamen in 1947-'49 en 1950 rijen van tientallen portieketagewoningen tot stand. Wel zijn hier en daar varianten op het eenlaagse type gebouwd, woningen waarbij de zolderborstwering hoog is opgetrokken tot een soort halve verdieping om meer slaapkamerruimte te verkrijgen. De kapellen met zoldervensters zakken daar meestal door de borstwering en gootpartij heen.

Ruimte

Bij veel van deze woningen luisterde de stedenbouwkundige situering naar een andere, jonge traditie: die van de landarbeiderswoningen. Deze meestal op het platteland gebouwde woningen kregen een ruim erf, opdat de bewoners er wat kleinvee konden houden of een eigen akker hadden om enige winterprovisie op te verbouwen. De naoorlogse Delfts Roodwoningen in de niet al te grote dorpen kregen eveneens vrij ruime erven met een diepe achtertuin die geschikt was voor een 'bouw'. Ze namen de traditie van de landarbeiderswoningen mee. Zelfs in grotere plaatsen en steden kregen de woningen ruime tuinen in vergelijking met de woningen die in de volgende bouwstroomperiode tot stand kwamen. De voortuinen kregen in de meeste gevallen ligusterhagen als erfafscheiding die in sommige buurten nog steeds wordt gerespecteerd en een aspect vormt van sfeervolle cohesie. In de dorpse situaties kwamen trottoirs langs de voortuinen en tussen trottoir en weg werden dikwijls groenstroken met bomen aangelegd, die later wel eens moesten sneuvelen voor verbreding van straten en parkeervoorzieningen. Dit alles zorgde voor

een landelijke sfeer, een sfeer die Granpré Molière ook voorstond en die in de beste gevallen nog bestaat. Zelfs in de grotere plaatsen en steden is dit nog min of meer te proeven, zoals in de Zeeheldenbuurt in Leeuwarden en in Heerenveen-Zuid: dorpen in de stad. In andere plaatsen en dorpen zou dit aspect kunnen worden herontwikkeld.

Met enige uitlopers in latere jaren - waarschijnlijk omdat goedgekeurde bouwplannen vertraging hadden opgelopen - werden na 1952-'53 geen Delfts Rode huizen meer gebouwd. In 1951 werd de Woningwet gewijzigd. Er werd onder meer in bepaald dat de woningen een volledige slaapverdieping moesten krijgen. In Wolvega waren overigens in 1949 aan de Haulerweg, Keiweg en Willem Lodewijkstraat naar ontwerp van J.J.M. Vegter al enkele groepjes met verdiepingswoningen gebouwd. Een vergelijkbaar type is in 1948 aan de Schapekamp 8-14 in Oosterwolde gebouwd, twee dubbele woningen waarvan twee zijn geprivatiseerd. Opmerkelijk zijn ook de rijen van vijf woningen Azaleastraat 31-39 en 59-67, gebouwd in 1950 en 1952, waarvan de eindwoningen steeds een enkele volledige woonlaag kregen en de tussenwoningen volledige slaapverdiepingen. Ze liepen vooruit op het voorschrift alleen nog sociale woningen met volledige slaapverdieping te bouwen. Dit voorschrift betekende het einde van het type van de Delfts Rode woning en het begin van de bouwstroomwoning met een verdieping, waar aanvankelijk soms nog wel enige ambachtelijke detaillering in traditionalistische trant aan is te ontdekken. Maar er is geen sprake meer van een kenmerkende hoge kap. Een voorbeeld hiervan is te vinden in het midden van de lange Zuiderzeestraat in Lemmer. Daar zijn in 1949 lange rijen woningen van het eenlaagse type gebouwd, zonder voortuin, direct aan de stoep. In het midden aan de noordzijde kwam in 1952 daar tussenin een rij van twaalf woningen met volledige, zij het vrij lage slaapverdieping tot stand, achteruitgerooid en met voortuintjes. Ze kregen nog enig siermetselwerk rond de deuren en in een breed fries onder de daklijst. Vrij spoedig zal dit nieuwe type woning dat in grote aantallen wordt gebouwd, elke verrijking moeten ontberen.

Hoe nu verder?

De Delfts Rode woningen zijn zo'n zestig jaar meegegaan. Ze worden nu meestal als te klein ervaren en beantwoorden niet meer aan eisen van hedendaags wooncomfort, vertonen technische gebreken en zijn energetisch niet bij de tijd. Meestal hebben ze al een of meer processen van woningverbetering ondergaan, die het comfort tijdelijk wat verbeterde, maar de architectonische karakteristiek geen goed heeft gedaan. Oorspronkelijke deuren zijn vrijwel overal vervangen door standaard glaspaneeldeuren, de kozijnen en ramen zijn dikwijls vervangen in kunststof, waarbij de fijne roedeverdeling is verdwenen, keramische pannen zijn soms vervangen door betonpannen in een grauwe of bruine kleur en een enkele maal zijn zelfs schoorstenen (het feest op het dak) weggehaald en vervangen door kunststof pijpjes. Met dakkapellen is nogal vrijmoedig omgegaan, soms met redelijke en zelfs aardige resultaten, maar vaak ook op een wijze die respectabeler had gekund. De toekomst van Delfts Rood verdient een bezinning. Om met een variant op de quote van Granpré Molière te spreken: het gaat om het feest in dorp en buurt.